

מעמדו של 'המעמד': חברי האצ"ל בבתי המשפט הצבאיים*

חן ציון ניות**

מבוא

המרד האירי היה הדגם הראשון במאה העשרים למרד באימפריה הבריטית שנחל הצלחה. אף על פי שרוב מפקדי האצ"ל היו ילידי מזרח אירופה והכירו דגמים אחרים של מרד לאומי, השפיע גם המרד האירי עליהם הן בשל האויב המשותף, הן בשל נקודות דמיון בין התנועה הלאומית האירית לתנועה הציונית, הן בשל שיטות הפעולה האיריות. המודל האירי לא היה המודל הבלעדי לחיקוי, אך נודעה לו השפעה על האצ"ל עוד במחצית השנייה של שנות השלושים כפי שניכר מכתביו של שטרן, ואף בתקופת מנהיגותו של בגין.¹ ביטוי להשפעה זו ניתן למצוא בהצהרתו של אבשלום חביב, מפורצי כלא עכו, בפני בית המשפט הצבאי. הוא העמיד את המרד האירי במרכז דבריו והשווה בין ההתנהלות הבריטית באירלנד, ההתקוממות האירית והצלחתה לבין האירועים בארץ ישראל.²

על פי רוב, מופנים הזרקורים במשפטים אל המהלכים המשפטיים – האשמה, קו ההגנה, טיעוני התביעה וההגנה, הראיות וגזר הדין, באשר הם עיקרו של המשפט. במאמר זה אני מבקש להפנות את הזרקורים למרכיבים אחרים בהתנהלותם של חברי האצ"ל בבתי המשפט הצבאיים: לבוש, טקסיות, שירה והצהרות, תוך התייחסות למודלים שעמדו לנגד עיניהם – חברי ה-I.R.A. באירלנד וחברי הלח"י שהיו הראשונים בארץ אשר סירבו להכיר בסמכות בית המשפט הצבאי. טענתי היא שהתנהלותם של חברי האצ"ל הייתה ייחודית בשל שאיפתם לעצב ולהתוות דרך עקבית לעמידה ראויה מול בית המשפט הצבאי.

נאשמי האצ"ל אומנם לא שיתפו פעולה עם ההליכים המשפטיים ואף נמנעו מסיוע משפטי, אך הם לא נותרו פסיביים. הנאשמים ומפקדת הארגון השקיעו מחשבה ומאמצים רבים בעיצובה של עמידה ראויה בבית המשפט, שתבטא את זהותו של הארגון – את עקרונותיו, את מעמדו ואת ייחודו. המשפטים היו האירוע היחיד שבו נחשפו חברי המחתרת ועמדו בפנים גלויות וללא אמצעים מתווכים מול הציבור הכללי, ובמקרה של האצ"ל מול היישוב היהודי שאותו הוא

* 'המעמד' היה כינויו של האצ"ל בפי חבריו. המאמר מבוסס על פרק מעבודת הדוקטורט שכתבתי: חן-ציון ניות, האצ"ל בחזית המשפטית בתקופת "המרד" 1944-1948, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשע"ה.

** ד"ר חן-ציון ניות, חוקר עצמאי.

¹ יונתן ספיר, לידתו של רעיון המרד: הדוגמה האירית ואצ"ל, בתוך: יעקב מרקוביץקי (עורך), המורדים: מאבק האצ"ל בבריטים, תשס"ח, עמ' 81-91.

² הצהרת אבשלום חביב, מזב"י, כ 22/4-11, כ 22/4-12. ראו עוד: אמיר גולדשטיין, גבורה והדרה: עולי הגרדום והזיכרון הישראלי, ירושלים-תל אביב תשע"ב, עמ' 31-33, 143-147, אשר מבחין בין יחסו של ז'בוטינסקי למרד האירי לבין יחסם של המקסימליסטים בתנועה הרוויזיוניסטית, ומאוחר יותר ביניהם לבין בגין.

חן-ציון ניות

התיימר לייצג. בשל הבנת השלכותיו של אירוע זה על תדמיתו ומעמדו של הארגון בעיני היישוב היהודי, הבריטים והעולם כולו, ייחס הארגון חשיבות רבה לחשיפה זו שהתמקדה בשני ביטויים מרכזיים: התנהגותי שהתבטא בלבוש ובטקסיות, ותוכני שהתבטא בהצהרות שנשאו חברי הארגון. מפקדת האצ"ל הייתה מעורבת מאוד בתוכן ההצהרות, אך המרכיב ההתנהגותי היה פרי יוזמתם של הנאשמים תוצר של חינוך רוויזיוניסטי.

מעטים המקורות שמהם ניתן ללמוד על הטקסיות במשפטים. פרוטוקולים רבים של בתי המשפט הצבאיים בתקופת המנדט אבדו, ובאלו שנותרו ניתן למצוא בעיקר תיאור ההליכים המשפטיים, ובתוכם את הצהרות הנאשמים. אף הצהרות אלו לעיתים קטועות משום שהשופטים סירבו להמשיך את כתיבתן בפרוטוקול בשל מגמתן הפוליטית. בעיתונות היומית ניתן למצוא הד להתנהגות הנאשמים בבית המשפט, אך עדיין הדגש המרכזי ניתן למהלכים המשפטיים – קן ההגנה, הצהרות פוליטיות, עדויות, פסיקה וגזר הדין. כמה יומנים אישיים וספרי זיכרונות נגעו ברצונם של הנאשמים להפגין כבוד ומעמד בזמן המשפט בתארים את ההכנות לקראת המשפט ואת התנהלותם במהלכו. הללו מהווים את התשתית המרכזית למאמר זה.

המודלים

המרד האירי

המרד האירי לעצמאות החל במרידת חג הפסחא ב-1916, אך ממשלת בריטניה דיכאה אותו ביד קשה. מבין מובילי המרד בלטה מפלגת השין-פיין (Sinn Féin) אשר כבשה בשנת 1918 את רוב המושבים המיועדים לייצוג אירלנד בפרלמנט הבריטי. לאחר בחירתם, הקימו חברי המפלגה פרלמנט עצמאי אשר כונה ד'איל (Dáil), ובעזרתו ביקשו לבנות את מוסדות המדינה האירית העצמאית. בד בבד הפעילה השין-פיין זרוע צבאית שנקראה ה-I.R.A. (Irish Republican Army), וזו החלה לנהל בראשית שנת 1919 מלחמת גרילה עקובה מדם. לאחר תקופה קצרה יחסית מתחילת המרד, נבנה מאבק כולל במערכת המשפט הבריטית, שזכה למעגלי תמיכה רחבים ושמטרתו הייתה פגיעה במעמד מערכת המשפט הבריטית הקיימת והקמת מערכת משפט אלטרנטיבית. חלק מהפגיעה במעמד מערכת המשפט נעשה באמצעים אקטיביים: איומים על עדים ושופטים, הטלת אימה על נאשמים ב'בגידה' ופגיעה ממשית בהם, וסגירת בתי משפט והשחתתם. חלק אחר התבצע בדרך פסיבית, כלומר הזרת רגליים מבתי המשפט המקומיים עד שרבים מהם עצמדו שוממים.³ מבין מערכות המשפט הבריטיות באירלנד, נותרה המערכת הצבאית הפעילה ביותר. אך גם מערכת זו אשר נכפתה על הציבור, מצאה את

Arthur Mitchell, *Revolutionary Government in Ireland: D'ail E'ireann 1919–1922*, Dublin 1995, p. 146; Hall Graeme, *The Guerrilla as Midwife: The End of the Union (Ireland) and the Mandate (Palestine)*, Ph.D. dissertation, University of Alabama, Ann Arbor 1987, p. 165

עצמה הסרת עוצמה שיפוטית בשל חוסר התאמתה לאופי המרד וחוסר הסמכות שלה שנבע מיחסם של הנאשמים כלפיה.⁴

כשהובאו נאשמים לבית המשפט, הם לרוב הזדהו כחברי השין-פיין או ה-I.R.A., טענו שהם נאמנים לרפובליקה האירית וסירבו להכיר בבית המשפט הבריטי שמעמדו, לדידם, הוא כמעמד של כובש זר. הנאשמים הופיעו בדרך כלל ללא עורך דין מייצג וסירבו להגיב להאשמות או לחקור עדים. הם לא נשאו הצהרות ארוכות ומנוסחות על מערכת היחסים האנגלית-אירית מבחינה היסטורית או משפטית, אלא הסתפקו בהצהרה קצרה על יחסם למערכת המשפט. במקרים בודדים, בעיקר במשפטים רבי נאשמים, ביצעו הנאשמים מעשי מחאה נוספים כמו הפניית הגב אל השופטים, השארת הכובעים על ראשיהם או שירה של שירים לאומיים.⁵ בתי המשפט האלטרנטיביים שהקימו האירים עסקו בעיקר בתיווך בסכסוכים אישיים ובבוררות בענייני קרקעות, נוהלו באופן מקומי על פי שיקול דעתם של הנכבדים המקומיים, ואלו נטלו לעצמם לעיתים חירות לעסוק אף בעניינים אזרחיים ופלייליים. הצלחתם הגדולה של בתי המשפט העממיים שהזדהו עם השין-פיין, היו ככל הנראה המכה הקשה ביותר למערכת המשפט הבריטית מאחר שזכו לאמון ציבורי רחב.⁶

מערכת המשפט האלטרנטיבית לא נבנתה בהכונה מסודרת של מנהיגי המרד, אלא על פי רוב ביוזמה מקומית ובתמיכה עממית אותנטית. השין-פיין הציג תוכנית לבניית מערכת המשפט כשזו האלטרנטיבית פעלה כבר כשנתיים. מהלך זה נעשה מאוחר מדי, כאשר פעולות האכיפה הבריטיות הביאו לסגירה כמעט מוחלטת של בתי המשפט האלטרנטיביים.⁷ כמו כן, לא הייתה הכוונה מוגדרת של השין פיין או ה-I.R.A. לדרך שבה נדרשו נאשמים לעמוד בפני בתי המשפט הצבאיים, ולכן אלו פעלו ברוח המרד אך על דעת עצמם. למרות התמיכה העקרונית במרד האירי ששררה ברוב מחוזות אירלנד, דרך פעולתו של ה-I.R.A. לא מצאה חן בעיני רבים. אי לכך רוב פעולות הגרילה התרחשו רק במספר מחוזות בדרום, במערב ובדבלין שבהם התמיכה הציבורית הייתה רחבה.⁸

4 Keith Ewing and Conor Anthony Gearty, *The Struggle for Civil Liberties: Political Freedom and the Rule of Law in Britain 1914-1945*, Oxford 2000, pp. 331–369; Charles Townshend, *The British Campaign in Ireland 1919-1921: The Development of Political and Military Policies*, Oxford 1975, pp. 103–109

5 כך לדוגמא: 'More Court Scenes', *Freemans Journal*, 6 במרס 1918, עמ' 3; 'Hard Labour Sentences', *Irish Independent*, 2 בינואר 1919, עמ' 4; 'Cross-Country Chase', *Freemans Journal*, 2 באפריל 1919, עמ' 4.

6 Mary Kotsonouris, *Retreat from Revolution the D'ail Courts 1920- 1924*, Dublin 1994, pp. 17–18; Mitchell, *Revolutionary*, pp. 137–139.

7 Kotsonouris, *Retreat from Revolution*, pp. 23–24; Mitchell, *Revolutionary*, pp. 51, 137–139, 237–239.

8 Keith Jeffery, 'British Security Policy in Ireland', in Peter Collins (ed.), *Nationalism and Unionism: Conflict in Ireland 1885-1921*, Belfast 1994, p. 170

חן-ציון ניות

מעמדו של האצ"ל בישוב היהודי בתקופת המרד היה שונה בתכלית מזה של מארגני המרד האירי. האצ"ל היה נטול עורף פוליטי לאחר שניתק עצמו מן התנועה הרוויזיוניסטית, והתמיכה הציבורית המעטה שלה זכה ניתנה לו בסתר בשל חשש מהבריטים ומהנהגת היישוב היהודי. לכן גם כשבחר לאמץ קו לעומתי למערכת המשפט הבריטית בהשראת המרד האירי, הוא נדרש להתאים מאבק זה לצרכיו, ליכולותיו ולהשפעתו. הארגון הצהיר על רצון לערער על מעמדה ותוקפה של מערכת המשפט כבר בהכרזת המרד, אך לא יכול היה להוביל מרד עצמי כמו שנעשה במרד האירי, אלא נדרש להתאים את הרעיון העקרוני לתחום השפעתו המוגבל – חברי הארגון.

הלח"י

את בשורת המאבק במערכת המשפט הבריטית הביא לארץ הלח"י. במהלך שנת 1943, כשגיבש מחדש את התפיסה האידיאולוגית שלו, לא פסח הלח"י על הזירה המשפטית. היו אלה דווקא משפטי הנשק של ההגנה שעוררו אותו לתמוה על כך שהנאשמים במשפט אינם מאשימים את השלטון הבריטי, ואינם משתמשים במשפט כבמה פוליטית לניגוח המנדט הבריטי.⁹ במשך כחודש, מסוף מאי ועד סוף יוני 1944, עמדו למשפט חמישה חברי לח"י בחמישה משפטים שונים – צבי תבורי, דוד המאירי (בגין), חסיה שפירא, אנשל שפילמן ומתתיהו שמואלביץ. החמישה הוציאו אל הפועל את המגמה החדשה של הארגון – חוסר הכרה בסמכות בית המשפט הצבאי. מגמה זו התבטאה בסירוב להגיב לכתב האישום ולכל מהלך המשפט, בהימנעות מעזרה משפטית ובנשיאת הצהרות פוליטיות.¹⁰

החל ממשפטו של תבורי נשפטו חברי הלח"י בשבעה עשר משפטים. בשלושה עשר מהם נקטו בקו הגנה פוליטי, בשלושה בקו הגנה משפטי ובמשפט נוסף פוצל קו ההגנה בין שני חברי הארגון – אחד נקט בקו הגנה פוליטי ואחד בקו הגנה משפטי. במשפטים שבהם נקטו בקו הגנה משפטי הכחישו הנאשמים את כתב האישום, ניהלו קו הגנה משפטי רגיל בסיוע עורך דין והצהירו או העידו על פרטי האירוע. בשני משפטים ('בתי המלאכה' ו'ילדי רעננה') נעשה ניסיון להכניס רוח חדשה במפרשי המאבק בחזית המשפטית ולפגוע בסדריו ובכבודו של בית המשפט באמצעות שירת הנאשמים במהלך המשפט. שני משפטים אלו נותרו חריגים בייחודם ולא היו ריית פתיחה למגמה חדשה.¹¹

חברי הלח"י אומנם היו הראשונים לכפור בסמכות בית המשפט, והיחידים לנסות לקעקע את מעמדו באמצעות שירה במהלך המשפט, אך הם לא התוו דרך ולא ניכרת עקביות בהתנהלותם. תיאורו של מתתיהו שמואלביץ אשר נשפט ביוני 1944 את הכנותיו למשפט – כתיבת הנאום ובחירת הבגדים – מעיד על ניסיון ליצור תדמית וזהות חיוביים לארגון שמעמדו

⁹ 'בושנו ממשפט חולדה', החזית, ו, כסלו תש"ד, עמ' 4-5; 'כך כתבנו ואנו מקיימים', החזית, יא, סיוון-תמוז תש"ז, עמ' 4.

¹⁰ יוסף הלר, לח"י: 1940-1949, ירושלים תשמ"ט, עמ' 197-199.

¹¹ ניות, האצ"ל בחזית המשפטית, עמ' 74-83.

היה בשפל.¹² רק במשפטים מעטים נוספים ניתן למצוא תיאורים דומים. חוסר העקביות נובע גם מסיבות טכניות. במהלך השנים 1944–1948 היו שתי תקופות שכל אחת מהן ארכה כשנה שבהן לא היו משפטים לחברי הלח"י (פרט למשפטו של ברזני), כך שלא ניתן היה ליצור רציפות. כמו כן, במשפטים רבים נשפטו נאשמים בודדים שהיכולת שלהם להבליט זהות באמצעות טקסיות ולבוש הייתה מצומצמת, מה גם שחלקם בחרו בקו הגנה משפטי. לצד זאת, אי אפשר לתלות את הדברים רק בסיבות חיצוניות. מרכז הלח"י, אשר שמר על קשר רציף עם חבריו בכלא והוביל את קו ההגנה הפוליטי במשפטים, נמנע ממעורבות בהכנת רוב ההצהרות שלאחר מאי-יוני 1944. הימנעות זו ניכרה בניסוחן הלקוני של ההצהרות, ומעידה על אובדן העניין בחזית המשפטית שבה התבלט האצ"ל, שכן משפטי חבריו היו רבים יותר ורצופים.

האצ"ל

ההדר

ז'בוטינסקי סבר שהימצאותו של הלאום היהודי בגלות ארוכה הביאה לפיחות בהערכתו העצמית. דבר שניכר בחזותו החיצונית, בהתנהגותו ובדרך חשיבתו.¹³ הדרך לתיקון עיוות זה היא אימוץ הליכות אציליות שידגישו את מהותו המלכותית של הלאום. הלאום היהודי אשר הביא לעולם בשורות חשובות כל כך בתחום הצדק והיושר, צריך להרגיש כבן מלך ולהתנהג בהדר. ההדר, לדידו, היא מילה הכוללת מושגים הקשורים במראהו החיצוני, בדיבורו, בנימוסיו, ובהתנהגותו של האדם המשדרים אצילות וכבוד בעיני המתבונן בהם.

בחינוך הלאומי, סבר ז'בוטינסקי, שיש לתת מקום חשוב לטקס ולמשמעת אשר יחזירו את ההדר הלאומי. לדבריו, לטקס ולמשמעת ישנה השפעה על הכרתו הנפשית של האדם והלאום, והם אמצעי להוציא אל הפועל את שאיפות הלאום.¹⁴ 'הצבאיות נתפשה על ידו בעיקר מן הצד הטקסי והארגוני שבה – כדפוס המלכד ומעניק יסוד של משמעת להמון עם שקודם לכן היה חסר משמעת, ארגון וכבוד עצמי'.¹⁵

בתגובה לביקורות הטוענות שבדרכה המיליטריסטית של בית"ר אין חירות אישית, ובטח לא ליברליזם, שאליו הטיף ז'בוטינסקי בעצמו, הוא טען שלכל פרט ישנה בחירה אם להיות חלק מבית"ר ומהמשמעת שאליו היא מחנכת, ולכן אין בכך סתירה לחופש הפרט. יתרה מכך, היכולת להגיע להרמוניה גבוהה אינה אפשרית אלא על ידי אנשים בני חורין ובעלי תרבות גבוהה. חולשת היהודים נבעה, לדעתו, מחוסר יכולת צבאית, מנהיגות ומשמעת לאומית.¹⁶

12 מתי שמואלביץ, בימים אדומים: זכרונות איש לח"י, תל אביב תשל"ח, עמ' 148–150.

13 זאב ז'בוטינסקי, 'על הטקס', חזית העם, 5.7.1932, עמ' 2.

14 רפאלה בילסקי-בן-חור, כל יחיד הוא מלך: המחשבה החברתית והמדינית של זאב ז'בוטינסקי, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 182–195.

15 יעקב שביט, המיתולוגיות של הימין, 1986, עמ' 225–226.

16 זאב ז'בוטינסקי, כתבים: בדרך למדינה, ירושלים תש"ז-תשי"ט, עמ' 319; אניטה שפירא, חרב היונה: הציונות והכוח 1881–1948, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 222–223.

האצ"ל, אשר החל מהפילוג ב-1937, ראה בז'בוטינסקי את מצביאו העליון, ואף לאחר מותו ב-1940 המשיך לראות בו את מורו הרוחני, לא יכול היה להתהדר בטקסים ומסדרים רבי רושם ומשתתפים מפאת הימצאותו במחותרת עמוקה, אך אימץ בכל זאת את עקרונות ההדר במסגרותיו החשאיות. בתקנון המוסדות המרכזיים של האצ"ל ניתן למצוא כללי התנהגות, תקנות לבוש, דרגה ודגל. בתקנון מסירת הדגל ישנה ירידה לפרטי פרטים הקשורים למצב החדר, למיקום השולחן, למיקומם של העומדים, לזווית העמידה ועוד. בתקנון הלבוש ישנה נגיעה בתלבושת האחידה במסדרים וטקסים, הנחלקת בין קיץ לחורף, והיא הייתה חייבת להיות מגוהצת ומסודרת. כל בעל דרגה נשא את דרגותיו על מזיו במסדרים אלו, וכך נדרשו לנהוג בעלי אותות ההצטיינות.¹⁷

עיקרון ההדר נתקל בקשיים רבים עוד יותר כאשר הדוגלים בו נעצרו ונכלאו. תנאי החיים בכלא הקשו על רבים מן האסירים לשמור על אותן נורמות התנהגותיות אשר הקפידו עליהן בשגרת הפעילות מחוץ לכלא. ובכל זאת, עם כניסתם של עשרים חברי שוני לבית הכלא, כלומר כשחברי האצ"ל הפכו לקבוצה מרכזית בכלא, על אף גילם הצעיר של בני הקבוצה, החלו חברי הארגון לנסות לבנות חיי שגרה בעלי סדר ומשמעת במקום. הדבר בא לידי ביטוי בקביעת אחראי לניהול החיים בתא, בקביעת מוסד משפטי שתפקידו לערוך בירור בין אנשים, במסדרים שבהם נקראו פקודות יום ונפרדו מן המשתחררים ועוד.¹⁸

בחירת קו ההגנה של חברי האצ"ל במשפטי הנשק בתקופת המרד 1944–1948 נחלקת לשלוש תקופות. מראשית 1944 עד יולי 1945 נקטו כל חברי הארגון בקו הגנה משפטי – ניהול ההליכים המשפטיים באמצעות עורך דין כפי שמקובל בכל הליך משפטי. בין אוגוסט לאוקטובר 1945 נקטו חלק מחברי הארגון בקו הגנה משפטי שגרת, ואחרים נקטו בקו הגנה משולב משפטי ופוליטי. הם ניהלו את ההליכים המשפטיים באמצעות עורך דין עד להכרעת הדין, ולאחריה נשאו הצהרה פוליטית. החל מאפריל 1946 ועד סוף תקופת המנדט ניהלו חלק מחברי הארגון את משפטם בקו הגנה משפטי, ואחרים בקו הגנה פוליטי – אי הכרה בסמכות בית המשפט וקריאת הצהרה פוליטית, תוך הימנעות מייצוג משפטי ומכל מעורבות בהליך המשפטי.¹⁹ אף על פי שבתקופות השנייה והשלישית החלו חברי האצ"ל לנקוט בקו הגנה פוליטי, הוא לא היה קו ההגנה הבלעדי, ובכמחצית ממשפטי חברי הארגון בבתי המשפט הצבאיים ננקט קו הגנה משפטי. ההחלטה על אופיו של קו ההגנה התקבלה בכל משפט מחדש, והיו מעורבים בה שלושה גורמים: הנאשמים, מפקדת הארגון ועורכי הדין. ברוב משפטי הנשק היו מעורבים עורך דין מקס זליגמן ועורך דין מקס קריצמן בבחירת קו ההגנה, גם אם לבסוף לא ייצגו את הנאשמים. על פי רוב, התקבלה ההחלטה לאחר שעורכי הדין שמעו מהנאשמים על נסיבות המעצר ועל

17 תקנון המוסדות המרכזיים של האצ"ל, מזב"י, כ 4- 3/1

18 צבי שטיינמן (אבני), יומן כלא, 8.9.1945; 14.11.1945; 20.11.1945; 15.4.1946; 29.9.1946, מזב"י, חא 3.

19 ראו עוד: ניות, האצ"ל בחזית המשפטית, עמ' 86–98.

עמדתם ביחס לקו ההגנה, בחנו את כתב האישום ואת המצב המשפטי, והגישו את המלצתם למפקדת הארגון שלרוב אימצה אותה.²⁰

יחסי הכוחות במשולש זה, כלומר בין עורך הדין, הנאשם ומפקדת הארגון השתנו ממשפט למשפט, אך ניתן לומר כי המפקדה החליטה באופן סופי, לאחר הפעלת שיקול דעת מעמיק. הנאשמים, שבדרך כלל היו אלו שלחצו על מפקדת הארגון לנקוט בקו הגנה פוליטי, פעלו בסופו של דבר בהתאם לציפיותיה של מפקדת הארגון וקיבלו בלית ברירה גם את הדרישה לנקוט בקו הגנה משפטי. במקרה אחד בלבד נמצאה חריגה. במשפטם של חמישה מחברי הארגון שנעצרו בעכו בעקבות הפריצה לבית הכלא, ביקש הארגון מהחמישה לנקוט בקו הגנה פוליטי, ושניים מהנאשמים בחרו בקו הגנה משפטי מפאת לחץ קרוביהם.²¹

השינויים בדפוס הפעולה של האצ"ל בבתי המשפט הצבאיים היו בראש ובראשונה יישום של הצהרות הארגון השונות החל מהכרזת המרד בפברואר 1944, שבהן קרא ליישוב היהודי שלא להכיר בלגיטימיות של ממשלת המנדט ולמרוד בחוקיה. המדיניות שהוביל הלח"י – כפירה בסמכות בתי המשפט הצבאיים כבר במאי-יוני 1944, הרשימה את האצ"ל והאיצה בו לשנות את מגמתו. כניסתן לתוקף של 'תקנות ההגנה (חרום) 1945', אשר הרחיבו את מעגל הנאשמים הפוטנציאליים והחמירו את הענישה, היו לזרא בעיני היישוב היהודי כולו, והובילו לבסוף את הארגון לשינוי.²² הצטרפותו של האצ"ל למגמה שבה החל הלח"י, הרחיבה מאוד את מספר המסרבים להכיר בסמכותו של בית המשפט.

חשיבות גדולה ייחסו חברי האצ"ל לעמידתם הגאה מול השופטים הבריטים, ומשום כך הקפידו על לבושם, התנהגותם ודבריהם בבית המשפט. ההזר בא לידי ביטוי במשפטים שבהם נבחר קו הגנה פוליטי מפני שמטרתו הייתה עימות אידיאולוגי חזיתי עם נציגי השלטון הבריטי – השופטים, ובעימות בעל אופי כזה הייתה חשיבות יתרה לעמידתו של הנאשם. לעומת זאת, במשפטים שבהם נבחר קו הגנה משפטי המטרה הייתה הימנעות מהתמודדות אידיאולוגית והססת המשפט לפסים פוליטיים, ולכן נעשה ניסיון להצניע את זהותו הפוליטית של הנאשם.

הלבוש והטקסיות

סוזן קייזר טוענת כי בחירתו של היחיד בלבוש המייצג קבוצה מסוימת מבטאת את שיוכו הקבוצתי, ומסמלת את מחויבותו כפרט לנורמות של הקבוצה. רשמיות ומבנה היררכי מאפיינים ארגונים בכלל, וארגוני ביטחון בפרט. אלו משתמשים במדים על מנת לבנות סדר ולשמור על המבנה ההיררכי הנדרש באופן טבעי לארגון בעל אופי כזה. לדברי קייזר, הלבוש הוא אף סמל

²⁰ על מערכת היחסים בין זליגמן וקריצמן למפקדת הארגון, ראו: שמעון ארז בלום, עריכת דין למען מטרה לאומית בימי המרד: השתלבותם של מקס זליגמן ומקס קריצמן במאבק האצ"ל בבריטים בשנים 1945-1947 בא"י המנדטורית, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2005.

²¹ ניות, עמ' 104-116.

²² שם, עמ' 98-104; חן-ציון ניות, משפטי התעמולה של אצ"ל בתקופת המרד 1944-1948, עיונים, 37 (2022), עמ' 73-75.

לריבוד חברתי, המבטא את מעמדו החברתי של הלוּבוש ואת היוקרה שלה הוא זוכה מהסביבה דרך הוקרה חברתית, כבוד והתפעלות.²³

הנאשמים יכלו לבחור את לבושם במשפט. נאשמים שבחרו לנקוט בקו הגנה פוליטי דאגו להגיע בבגדים מכובדים ולעיתים חגיגיים ומגוהצים ואף דאגו לתאם תלבושת אחידה בין קבוצת הנאשמים. היו פעמים שלמטרות אלו הם נדרשו לשאול בגדים מאסירים אחרים בכלא. ללבוש הוסיפו הנאשמים את הטקסיות, אשר ניכרה בעיקר בשילוב ההרמוני של המשתתפים בה, וככל שמספרם היה גבוה יותר, כך הרושם שהותירה היה רב. לכן למספר הנאשמים במשפט הייתה השלכה על הדרך הטקסית שבה בחרו חברי הארגון ועל מרכיביה. במשפטים שבהם נידונו נאשם אחד או שניים מרכיבי הטקסיות היו מצומצמים, והם התבטאו בעיקר בקריאת סיסמאות, שירת התקווה וכדו'. מבין משפטיהם של חברי האצ"ל בלטו בטקסיות שני משפטים רבי נאשמים: משפט שוני ומשפט השלושים ואחד.

הנאשמים ביקשו להעביר מסר לבית המשפט, לבני המשפחה שבאו למשפט, לעיתונאים המסקרים ודרכם ליישוב היהודי ולעולם כולו. שני ההיבטים שציינה קייזר התבטאו בהופעתם של חברי האצ"ל בבית המשפט הצבאי: האחד, הדגשת שייכותם, אחדותם ומחויבותם לארגון שהגדיר את עצמו כארגון צבאי, ולמטרותיו באמצעות בגדים אחידים וטקסיות, והשני, הבלטת מעמדם החברתי וכבודם באמצעות בגדים מכובדים ומגוהצים. בעיקרו היה המסר אידיאולוגי לאומי והוא נועד לבטא את נחישותם במאבקם בשלטון הבריטי. נוסף עליו הם ביקשו להעביר מסר אישי, בעיקר לבני המשפחה, שהכלא לא דיכא את רוחם ומצבם הנפשי איתן.

משפט שוני היה המשפט הראשון בתקופת המרד שבו נשפטה קבוצה גדולה של חברי אצ"ל. עשרים מחברי הארגון, רובם בני נוער, נתפסו ב-16 באוגוסט 1945 במהלך קורס מפקדים שנערך בשוני. הם הועמדו למשפט בחמישה סעיפי אישום של החזקת נשק.²⁴ בהחלטה משותפת של הנאשמים, מפקדת הארגון ועורכי הדין, הוחלט שהמשפט ינוצל להבלטת נחישותם של הנאשמים, ומחויבותם האידיאולוגית והחברתית. המשפט החל ב-18 בספטמבר 1945, הנערים הגיעו לבית המשפט בחולצות לבנות ובמכנסי חאקי וחבשו כיפות בצבעי כחול-לבן לראשם.²⁵ החולצות הלבנות ומכנסי החאקי נועדו לשוות להם מראה מכובד ואחיד בבית המשפט, וחבישת הכיפה נבעה ממניעים לאומיים ולא דתיים. במשפט זה ניתן למצוא ביטויים שונים לטקסיות. במהלך המשפט דרש אמנון מוסקוביץ', שעל פי החלטה מוקדמת ייצג את עצמו על מנת לאפשר מרחב תמרון שנאסר על עורך דין,²⁶ שיזומנו כל העדים שביקש עורך דין מקס קריצמן, לרבות אלה שבית המשפט לא נענה לגביהם. נשיא בית המשפט סירב לבקשה, ומוסקוביץ' טען שזהו עיוות דין אחריו קמו שאר הנאשמים וחזרו על דבריו: 'עיוות דין'. המשפט נמשך כחודש ימים

²³ Susan B. Kaiser, *The Social Psychology of Clothing and Personal Adornment*, New York 1985, pp. 279–304, 363–392.

²⁴ כתבי האישום, מזב"י, ח 13-31.

²⁵ '20 Youths on Trial for Arms in Haifa', *Palestine Post*, 19.9.1945, עמ' 3; צבי שטיינמן (אבני), יומן כלא, 18.9.1945, מזב"י, חא 3.

²⁶ יצחק גוריון, פרקליטיהם של לוחמי חרות, תל-אביב תשל"ג, עמ' 94.

בהפסקות, וב-16 באוקטובר 1945 נגזר דינם של הנאשמים אשר בתגובה עמדו ושרו את התקווה.²⁷

יום לפני פתיחת משפטו תיאר מיכאל אשבל ביומנו את הכנותיו למשפט: 'אני עסוק בחיפוש בגדים להופעתי בבית המשפט. בגלל הסכסוך עם הערבים אין אפשרות לגהץ את כותונתי'. למחרת הוא כתב: 'לבשתי את מכנסיו של רוזין²⁸ וחולצה חדשה; המכנסים קצת צרים אבל אין ברירה'. לבישת חולצה חדשה ומכנסים של חבר נועדה לשוות לו מראה מכובד בזמן המשפט, כך התייחס לגילוח באותו יום:

כל מחשבותי מרוכזות בעניין הגילוח. למה? אינני יכול לתת תשובה לכך. אינני חושב על המשפט. העיקר שלא איחתך בגילוח. אני רוצה להיראות טוב בבית המשפט. למה? אינני משלה את עצמי: לא לפי חיצוניותי ישפטו אותי. ואולי עושה אני זאת מתוך התנגדות – שיראו שאינני פרחח. שיראו קרובי שמראה פני טוב.²⁹

המאבק, כפי שהציג אותו אשבל, היה מאבק ציבורי תודעתי על מעמדו החברתי של הארגון. הבריטים ביקשו להציג את חברי המחתרת כטרוריסטים או כפושעים פליליים, וחברי הארגון נאבקו להכרה ציבורית כלוחמי חירות. מאבק זה התבטא לא רק בשאלת היחס לבית המשפט הצבאי, אלא גם במראה ובהתנהגות במהלך המשפט. לאחר שניתן גזר דין המוות, עמדו מיכאל אשבל ויוסף שמחון ושרו את התקווה, ואליהם הצטרפו שאר הנוכחים היהודים באולם בית המשפט.³⁰

מנחם מלצקי תיאר את ההכנות שערכו הוא ואליהו טמלר בבוקרו של משפטם:

התעוררנו בשעה מוקדמת מהרגיל. התרחצנו, התגלחנו ולבשנו את הבגדים הנאים ביותר שהיו ברשותנו. אליהו לבש מכנסים צמר אפורים מחליפתו וחולצה בצבע קרם בהיר, ואני העליתי על גופי מכנסים כחולים וחולצה לבנה. דבר המשפט פורסם בעיתונים ורצינו שהעיתונאים, שלא ידעו מה דמותו של איש אצ"ל, יראו שהופעתנו מכובדת.

אומנם השניים לא הגיעו לבית המשפט בבגדים אחידים, אך שוב ישנה התייחסות לנראות, לרצון לייצג את הארגון בכבוד. בתיאור המשפט הדגיש מלצקי את הרצון לעמוד בגאווה ובאומץ בבית המשפט, את ההקפדה על קריאה נכונה ואף את תיקון המתורגמן כשהוא לא דייק בתרגומו.

²⁷ פרוטוקול המשפט, מזב"י, ח 13-32/3; צבי שטיינמן (אבני), יומן כלא, 14.9.1945, מזב"י, חא 3. 'במשפט הנשק של ה-20', דבר, 28.9.1945, עמ' 8; 'פסק דינם של ה-20 במשפט הנשק', דבר, 17.10.1945, עמ' 4. דיון מעמיק במשפט זה, ראו: שמעון ארו בלום, 'בין קו משפטי לקו פוליטי: עריכת דין ציבורית לאומית במשפט "העשרים משוני"', המשפט, חוברת כג (תשע"ז), עמ' 157-194.

²⁸ יצחק רוזין – חבר האצ"ל שישב בכלא בתקופה זו.

²⁹ יוסף נדבה (עורך), עלי בריקות: יומן הכלא של מיכאל אשבל, תל-אביב 1976, עמ' 37-38.

³⁰ יוסף שמחון ומיכאל אשבל נידונו למיתה, דבר, 14.6.1946, עמ' 1.

לאחר שהשופטים חייבו אותם בדין ויצאו להתייעצות באשר לעונש, החליטו השניים שלא ישירו את התקווה אלא יקראו 'בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום'.³¹ כמו במשפט שוני, גם במשפט השלושים ואחד ביקשו הארגון והנאשמים לממש את הפוטנציאל התקשורתי הגלום בעמידת קבוצת לוחמים גדולה למשפט באמצעות טקסיות מרשימה ועמידה גאה. השלושים ואחד נעצרו ב-3 באפריל 1946 בחולות בת ים, בחזרתם מפעולה משולבת של הארגון לפגיעה בתחנות רכבת ומסילות. שלוש יחידות של האצ"ל פעלו בהצלחה בייבנה, זרנוגה ואשדוד, אך יחידה זו התמהמה בחזרתה ורוב חבריה נעצרו. שלושים מהם נאשמו בהחזקת נשק שאותו ניסו להסתיר בחולות, ואחד נאשם בירי על הכוחות הבריטים. האחריות לתכנון הוטלה על איתן לבני, קצין המבצעים של הארגון שהיה אחד הנאשמים. לעומת קו ההגנה המשפטי שננקט במשפט שוני, והממד הפוליטי שנלווה אליו, משפט השלושים ואחד היה בעל קו הגנה פוליטי ללא הכרה בסמכות בית המשפט. להבדל זה היו שתי השלכות עיקריות: האחת, במשפט שוני לא יכלו הנאשמים להציג עצמם כחברי האצ"ל ובמשפט השלושים ואחד הדבר התאפשר. השנייה, בגלל הכפירה בסמכות בית המשפט, לא יכלו הנאשמים במשפט השלושים ואחד להשפיע על אופיו ותוכנו של ההליך המשפטי כפי שעשו נאשמי שוני בהעמדת עדים מטעמם, ולכן הסתפקו בטקסיות ובהצהרות הפוליטיות.

הנאשמים הגיעו לבושים במכנסי חאקי וחולצות לבנות, כמו שנהגו במשפטים קודמים, ובאופן חריג הוסיפו על שרווליהם סרט ועליו סמל האצ"ל וסיסמתו: 'רק כך'. לבושם האחיד נועד לבטא סדר ומבנה היררכי כיאה למי שמציגים את עצמם כחיילים – כצבא שחרור, ובכך אף מחו על כך שלא ניתן להם מעמד של שבויי מלחמה. הטקסיות במשפט זה לא התבטאה רק בבושם של הנאשמים, אלא גם במעשיהם ובדיבורם. כשהתבקשו להשיב לשאלת האשמה, קמו כל הנאשמים, חבשו כיפות לראשיהם וקראו את מזמור ג' מתהילים, מזמור המביע את ביטחוננו של המשורר בה' בזמן צרה. בית המשפט דרש שכל נאשם ישיב לבדו לשאלת האשמה, אך הנאשמים שהיו ערוכים מראש קראו כל אחד הצהרה או לחלופין פרק או פסוק מהתנ"ך. לאחר מספר הצהרות, כשניסה נשיא בית המשפט להפסיק את הצהרתו של לבני בכוח, קמו שאר הנאשמים וחצצו בין לבני לבין המשטרה הצבאית.³²

הטקסיות שבה נהגו הנאשמים המשיכה עד סופו של המשפט. 'עם סיום קריאת פסק-הדין ויציאת השופטים נשמע בין הנאשמים קול של פיקוד; הם עמדו דום, ופרצו בשירת התקווה והקהל עמם. עם תום השירה פרצו הנאשמים בקריאות של "בוז". כמה מההורים געו בבכי והנדונים המשיכו בשירה'.³³

האצ"ל, שביקש למנף את הצהרותיהם של חברי הארגון לתעמולת המרד ופרסם אותן בדרך כלל בעיתון חרות, הוציא הפעם חוברת מיוחדת שנקראה 'הקרב באולם בית-הדין'.

³¹ מנחם מלצקי, אמת אחת ולא שתיים, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 150–156.

³² איתן לבני, המעמד: מבצעים ומחותרת, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 210–212; 'התחיל משפט השלושים ואחד מבת-ים', דבר, 25.6.1946, עמ' 1.

³³ 'פסק-הדין במשפט השלושים ואחד: בנימין קפלן למאסר עולם – השאר ל-15 שנה בלי יחס מיוחד', דבר, 28.6.1946, עמ' 1.

מעמדו של 'המעמד'

בחוברת זו לא הסתפק הארגון בציטוט הצהרותיהם, אלא תיאר את ההופעה החיצונית שלהם והרוח המיוחדת שניכרה בהגנתם על לבני. הארגון ראה בהתנהלותם בבית המשפט את תמצית ההרמוניה של ההדר – קבוצת אנשים הפועלת כאיש אחד וכיחידה צבאית מיומנת.

היה זה משפט ללא תקדים שיצר תקדים. בפני הקצינים הבריטים [...] לא הופיעו 'נאשמים' המגינים על עצמם בצורה זו, או אחרת. הופיעה בפניהם יחידה צבאית עברית אשר רוח הקרב הקיבוצית פעמה בה גם לאחר נפילתה בשבי, גם בעמדה בצל הגרדום...

[...] בכל דברי הבחורים בכל התנהגותם נתגלה ההכרה החיילית שלהם, ההכרה, כי אכן יש צבא עברי במולדת העברית [...] ³⁴

לראשונה, כך נטען בחוברת זו, נדרש התובע לענות על דרישתם לקבל מעמד של שבויי מלחמה ולא להישפט כלל בבית משפט. התובע הסביר שגם חיילים יוונים, פולנים, בריטים וערבים נשפטו בבית המשפט, כלומר הוא התייחס אל חברי הארגון כחיילים. ³⁵ חיים גולובסקי (גלעד), היחיד מעצורי ליל ההלקאות שנותר בחיים, תיאר את הכנותיהם של ארבעת הנאשמים לקראת המשפט:

הכיננו עצמנו למשפט. רצינו להופיע בצורה אחידה, לבושים ומצוחצחים כהלכה, כיאה לחיילים שנפלו בשבי. היה זה יום קריר, צונן במקצת. נזקקנו למעילים. משום כך שאלנו ארבעה מעילי צמר קצרים, מאנשי ביריה, ³⁶ חברינו לכלא. חבשנו לראשנו ארבע כיפות, שגונן כחול לבן. גהצנו את בגדינו והתקנו עצמנו לשעה הגורלית. ³⁷

במשפט, שנמשך יום אחד בלבד, הגיעו הארבעה 'לבושים ב'תלבושת אחידה' של מכנסי וגרבי חקי, נעלים שחורות ומעיל אפור. ³⁸ כל הארבעה הורשעו במשפט, ולאחר מתן פסק הדין הם עמדו ושרו את התקווה בזמן שהשוטרים כבלו את ידיהם ורגליהם באזיקים. ³⁹ הקפדה על הלבוש והתנהלות דומה לזו ניתן למצוא בעוד משפטים. במשפטם של חמשת פורצי כלא עכו הגיעו הנאשמים בבגדי האקי ובחגורה שחורה כתחליף למדים. עם כניסת

³⁴ 'הקרב נמשך באולם בית-הדין, מזכ"י, כ 4 - 22 / 4. שם. ³⁵

³⁶ בינואר 1946 עלו חברי המחלקה הדתית בפלמ"ח ליישב את המצודה שבכיריה. בחיפושים שערכו הבריטים במקום נמצאו נשק, חברי המחלקה נעצרו, נשפטו ונמצאו אשמים בהחזקת נשק. ³⁷

חיים גלעד, בצל הגרדום: סיפורו של מפקד באצ"ל, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 78-79. ³⁸

'בביה"ד הצבאי', המשקיף, 11.2.1947, עמ' 4. ³⁹

שם. וראו גם: 'דב רוזנבאום, אליעזר קשני ומרדכי אלקושי נידונו למיתה', דבר, 11.2.1947, עמ' 1; '2-1', 11.2.1947, *Palestine Post*, I.Z.L. Members Sentenced to Death, עמ' 1-2.

חן-ציון ניות

השופטים לאולם בית המשפט קמו החמישה ושרו את התקווה,⁴⁰ ואף בסיום המשפט לאחר שנגזר דינם של שלושה מן הנאשמים למוות, הם עמדו, שרו שוב את התקווה, ואליהם הצטרפו כל הנוכחים היהודים באולם.⁴¹ אברהם מדר ושלוש מסווארי הגיעו למשפטם בחולצות לבנות, מכנסי חאקי וכיפות בצבעי כחול לבן לראשם, ולאחר שנגזר עליהם מאסר עולם קמו השניים ושרו את התקווה.⁴² דניאל אזולאי, מסעוד בוטון, משה הורוביץ ומאיר פיינשטיין לבשו בגדים חגיגיים בזמן המשפט, ולאחר שנגזר דינם של שניים מהם למוות, הם עמדו וקראו 'בדם ואש יהודה נפלה בדם ואש יהודה תקום'.⁴³ סיסמה זו נאמרה שלושה חודשים קודם לכן מפי דב גרונר, לאחר מתן גזר הדין במשפטו.⁴⁴ יוסף מונצ'ש, שעמד למשפט באשמת שותפות בשוד בנק עותומן בשם הבדוי בנימין קמחי, 'הופיע בבית הדין לבוש מכנסיים וחולצה של חאקי, מגולח ומסופר כהלכה'.⁴⁵

על החשיבות שייחסו חברי הארגון לנראות שלהם ניתן ללמוד גם מזיומן הכלא שניהל צבי שטיינמן (אבני), אחד מאסירי שוני. בכתיבתו על משפט ביריה של עשרים וארבעה חברי המחלקה הדתית של הפלמ"ח, ביקר את התנהלותם במהלך המשפט והשווה אותה למשפט שוני. הוא ציין שאסירי ביריה לא השתמשו במשפט כבמה פוליטית והמשיכו בדרך המתרפסת של השמאל, כלשונו, והדגיש את העובדה שלא באו למשפט בתלבושת אחידה.⁴⁶

השפה

הנרי טג'ל פיתח תיאוריה המציגה את זהות האדם כנגזרת משייכות לקבוצה חברתית. לדבריו, אנשים יבחרו לעיתים לשנות את שייכותם החברתית כשזו אינה עומדת בקריטריונים שלהם לזהות חיובית. ג'יילס וג'ונסון הרחיבו תיאוריה זו אל התחום הבלשני, וטענו כי השפה היא סימן בולט לזהות האדם ולשייכותו החברתית, וכי האדם נוטה להשוות בין הקבוצה החברתית שאליה הוא שייך לאחרות על מנת לחזק את תחושתו שבחר בקבוצה בעלת זהות חיובית יותר. גמפרז והלר הוסיפו כי זהות חברתית ואתניות מבוססות ומשומרות באמצעות השפה. הם בחנו

40 אבשלום חביב אל ג', 26.5.1947, אריה אשל, ארבעה צעדים למוות: אבשלום חביב ומכתביו מצינוק הגרדום, תל אביב 1979, עמ' 153. 'משפט הנאשמים בפריצת כלא עכו', דבר, 29.5.1947, עמ' 4. 'החל משפט החמשה הנאשמים בהשתתפות בהתקפה על כלא עכו', המשקיף, 29.5.1947, עמ' 4.

41 'נקר, חביב ווייס - למיתה', דבר, 17.6.1947, עמ' 1.

42 'Two Youths to Prison at H.E. 'S Pleasure', *Palestine Post*, 5.6.1947, עמ' 3. 'מאסר עולם לאברהם מדר ושלמה מוסארי', המשקיף, 5.6.1947, עמ' 1.

43 'יצחק גוריון, 'מהמוסקוביה ל-Sante: קורותיו של לוחם חופש עברי', מזב"י, פ 4 - 50 / 23: Jerusalem 'Military Court: Two Condemned Two Acquitted', *Palestine Post*, 4.4.1947, עמ' 1.

44 'note', מזב"י, כ 16 - 6/3.

45 'בנימין קמחי נידון ל-18 שנות מאסר', המשקיף, 12.12.1946, עמ' 4.

46 צבי שטיינמן (אבני), יומן כלא, 1.6.1946, מזב"י, חא 3.

את המצבים שבהם נוטה האדם לשנות שפה או ביטויים שונים בה על מנת להימנע משיוכו לקבוצה חברתית מסוימת.⁴⁷

השפה יכולה ללמד על שיוך חברתי אתני, על מיקום גיאוגרפי, מעמד חברתי, ערכים, אמונות, מגדר וגיל.⁴⁸ הבדלי השפה בין קבוצות חברתיות שונות מתבטאים באופן המובהק ביותר בין דוברי שפות שונות, אך ישנם הבדלים גם בין דוברי שפה אחת – בניב ובמבטא. הבדלים בניב מתבטאים באוצר מילים, בדקדוק ובהגייה, ואילו ההבדלים במבטא קשורים רק להבדלי הגייה.⁴⁹ שינוי קוד שפה (בין שפות שונות או בניב ומבטא בשפה אחת) נעשה על ידי אנשים בטבעיות, בהתאמה לסיטואציה בה הם נמצאים ולשומעים, כדי שהתוכן וההקשר יובנו. עם זאת, לעיתים שינויי השפה נעשים מתוך רצונו של האדם להבליט שיוך קבוצתי אחר שיש לו, כזה שמבטא מעמד גבוה יותר, כך לדוגמא, ישתמשו סטודנטים בקוד שפה אחד במקום מגוריהם, אך כשידונו בעניינים אקדמיים ישנו את קוד השפה על מנת להדגיש את שייכותם לקבוצת האקדמאים.⁵⁰

לשפה ישנה חשיבות עליונה בשיוכו ובהותו החברתית של האדם. חשיבות זו ניכרת בדרכו של האצ'ל בזירה המשפטית. חברי הארגון שהיו במחתרת עמוקה לא נחשפו כפרטים בפני הציבור, אלא הכירו אותם באמצעות גורמים מתווכים – התקשורת, שברובה התנגדה לדרכם. האצ'ל הוצג בכלי התקשורת הן על-ידי הבריטים והן על-ידי היישוב המאורגן כארגון טרור, וחבריו הוצגו כפושעים, כשודדים וכרוצחים. בניסיון לשנות את התדמית השלילית שנוצרה לארגון, ביקשה מפקדת האצ'ל להציג את 'המעמד' כבעל זהות חיובית ומעמד גבוה, וכמי שאנשיו משכילים וחונכו על ברכי אידיאולוגיה לאומית ואוניברסלית לחירות ולצדק. הארגון בחר לשנות קוד שפה, דהיינו להשתמש בהצהרותיו בשפה גבוהה ובידע משפטי, דתי, ספרותי והיסטורי רחב כדי לשוות לארגון בכלל, ולנושאי ההצהרות בפרט, כבוד, מעמד ויוקרה.

הצהרות

במהלך המשפט ניתנה לנאשם האפשרות לשמור על שתיקה, להעיד בשבועה, או לחלופין להצהיר הצהרה שמעמדה המשפטי לא היה מחייב כמו שבועה. מטרתה של ההצהרה הייתה לאפשר לנאשם למסור את גרסתו ללא חשש להפללה עצמית. במשפטים שבהם נקטו חברי האצ'ל בקו הגנה משפטי העידו חלקם בשבועה, וחלקם נמנעו מעדות והשאירו את מלאכת ההגנה לסגור. במשפטים שבהם נקטו בקו הגנה פוליטי נשאו חברי הארגון הצהרות פוליטיות. את ההצהרות קראו הנאשמים בעברית, ועל פי רוב מתוך מסמך כתוב, פרט להצהרות שלא הוכנו מראש ולעיתים אף לא תוכננו מראש, והיו קצרות. הקריאה בעברית חייבה תרגום ההצהרה

Jette G. Hansen and Jun Liu, 'Social Identity and Language: Theoretical and Methodological Issues', *TESOL Quarterly*, 31 (3), September 1997, pp. 567–576. 47

Peter Trudgill, *Sociolinguistics: An Introduction to language and Society*, 2000, pp. 1–22. 48

שם, עמ' 5. 49

Trudgill, *Sociolinguistics*, pp. 82–84; Hansen and Liu, *Social Identity*, pp. 568–569. 50

חן-ציון ניות

לאנגלית לטובת השופטים, שנעשה באופן סימולטני בידי מתורגמן בית המשפט. במקרים בודדים מסרו הנאשמים למתורגמן במהלך הדיון עותק של ההצהרה כדי שיוכל להכין עצמו לתרגום.⁵¹

כתיבת ההצהרות

רוב ההצהרות הגיעו ממפקדת הארגון אל הנאשמים באמצעות עורכי הדין או הדואר המחתרתי, אך ישנן עדויות גם לכתיבה אישית. כאשר עמד למשפט יותר מנאשם אחד, ההצהרות שנשלחו מהמפקדה לא נשלחו לכל נאשם באופן אישי, אלא לקבוצה ככלל. נאשמים שלא הייתה בידיהם ההצהרה נהגו באחת משלוש דרכים: הודעה על הזדהות עם הצהרת נאשם אחר במשפט,⁵² נשיאת ההצהרה קצרה מוכנה מראש או ספונטנית,⁵³ או כתיבת ההצהרה אישית ארוכה.⁵⁴

ישנן הצהרות שניתן למצוא בהן שילוב בין כתיבה אישית לבין כתיבה שמקורה במפקדה. למשל, בחלקה האחרון של הצהרתו, התייחס מיכאל אשבל לשיחה שערך ביום ההצהרה עם השוטר שליווה אותו לבית המשפט. אשבל סיפר שהשוטר אמר לו שהשיר 'הורסט ווסל', שהיה המנונה של המפלגה הנאצית, הוא 'שיר נחמד מאוד'. קטע זה הוא ללא ספק תוספת אישית וספונטנית של אשבל להצהרה.⁵⁵ במקרה נוסף אבשלום חביב פתח את הצהרתו בתיאור ההתעללות שעברו הוא וחבריו לאחר מעצרו. התיאור המפורט היה ללא ספק תוספת שלו ואינו מצוי בעותק ההצהרה שבארכיון מכון ז'בוטינסקי.⁵⁶ ישנן עדויות שגם דב גרונר כתב חלק מההצהרה שלו.⁵⁷

אי אפשר לקבוע חד משמעית מי היה מחברן של ההצהרות אשר נשלחו ממפקדת הארגון מכיוון שעל הכתיבה האידיאולוגית של הארגון נמנו חברים רבים.⁵⁸ אך מתוך המקורות המצויים בידינו, ניתן לסמוך על עדותו של שמואל תמיר, מפקד מחוז ירושלים בארגון, שלפיה בגין כתב

51 ראו לדוגמא: 'יהודה כץ נידון למאסר עולם', המשקיף, 15.1.1947, עמ' 4.
52 לדוגמא, במשפטם של עזרא טרוי ואלכסנדר בוגזובסקי, טרוי קרא את ההצהרה ששלחה המפקדה ובוגזובסקי הודיע על הזדהותו איתה, ובמשפטם של עמרם דרעי ומשה מזרחי, דרעי קרא את ההצהרה ומזרחי הביע הזדהות.

53 לדוגמא, הצהרתו של צבי שטיינמן במשפט שוני. וכך יוסף מונצ'ש, שעל פי החלטה מוקדמת היה אמור להזדהות עם הצהרתו של יהודה כץ באחד ממשפטי בנק עותומן, נאלץ לאלתר הצהרה קצרה לאחר שברגע האחרון משפטו של כץ נדחה ומונצ'ש נשפט לבדו.

54 לדוגמא, יוסף נחמיאס כתב את הצהרתו שנשא במשפט השלושים ואחד, הוא נעזר בחיים אדר חברו בניסוחה (ריאיון שלי עם יוסף נחמיאס ב-28 ביוני 2006). כך גם הצהרתו של יצחק אזולאי שמצטט עורך דין תוסיה-כהן, אמ"י, חטיבה 69, פ 25/7.

55 הצהרת מיכאל אשבל, מזב"י, כ 4 - 22 / 11.
56 'הצהרה מס. 5, מזב"י, כ 4 - 22 / 11; יוסף נדבה, ספר עולי הגרדום, תל-אביב 1974, עמ' 284-286.

57 יצחק גוריון, 'מהמוסקוביה ל-Sante': קורותיו של לוחם חופש עברי, מזב"י, פ 50-21/4. בהצהרתו של גרונר נמצא מרכיב משפטי שקרוב לוודאי היה תוספת ששלחה המפקדה.

58 שאול אבישי, מערכת התעמולה של האצ"ל: תכנים ושיטות 1931-1948, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 2003, עמ' 186.

את ההצהרות,⁵⁹ ואף ללמוד מעדותו של יוחנן בדר אשר שמו נקשר לכתיבת ההצהרות, על חוסר מעורבותו.⁶⁰ העובדה שבגין כמפקד הארגון טרח וכתב עשרות הצהרות מעידה על החשיבות שייחסו בגין והארגון לקולם של הנאשמים המייצגים את הארגון.

תוכן ההצהרות

בשל חולשתה של כל מחתרת לוחמת מול השלטון, המתבטאת בכוח אדם ובאמצעים, היא נדרשת לנצל את אמצעי התקשורת כדי לתת פרסום לפעילותה. בהתייחסו לפעילות מחתרתית, טען יהושפט הרכבי ש'ההערכה של הפיגוע אינה לפי משקלו הסגולי, אלא לפי ההדים שעורר בדעת הקהל המקומית והעולמית...'.⁶¹ האצ"ל כיוון את חיציו לפגיעה ביוקרתו של שלטון המנדט הבריטי מתוך הנחה שהבריטים מעדיפים לבסס את שליטתם על יוקרת כוחם, ומשתדלים להימנע משימוש בכוח זה.⁶² אשר על כן, תדמית כוחה של ממשלת המנדט היה הגורם המרכזי במאבק, והארגון, שהבין את כוחו של הפרסום בהעצמת פעילות המחתרת, הפיץ את רעיונותיו באמצעות תליית כרוזים, הפצת חוברות הסברה, שידורי רדיו, ואף שליחת שליחים לארצות הברית ולאירופה על מנת לקדם את מהלכיו ולגייס תרומות.⁶³

דיוני בית המשפט הצבאי היו פתוחים לציבור, ומעבר לבני משפחה וחברים שבאו לתמוך בנאשמים, פקדו את בית המשפט גם עיתונאים רבים. בעיתונות העברית הקפידו לדווח על כל משפט שנערך בבית משפט צבאי, משפטים שזכו להד ציבורי רחב בעקבות נסיבות המעצר, הביאו לבית המשפט גם עיתונאים זרים. הידיעה שהמשפטים מסוקרים בעיתונות השפיעו ללא ספק על כתיבת ההצהרות, שלא כוונו רק אל בית המשפט הצבאי ואל ממשלת המנדט, אלא בעיקר שימשו ככלי תעמולתי של הארגון להפצת רעיונות המרד. היכולת להגיע אל כל העיתונאים היומיים הייתה קפיצת מדרגה עבור ארגון מחתרת בעל עורף פוליטי ואזרחי מצומצם. האצ"ל ניצל את אפקט ההסברה של הנאשמים בבתי המשפט הצבאיים, פרסם את ההצהרות גם בעיתונות חרות והפיץ חוברות מיוחדות על אודות המשפטים. לעומת הפרסום בעיתונות היומית, שהתרכז בעיקר בהליך המשפטי ולא נמצא בו מקום לפירוט תוכן ההצהרה, בחרות פורסמה בעיקר ההצהרה ולהליך המשפטי ניתן מקום שולי. בין ההצהרות שהובאו בעיתון זה נמנים ראשוני המצהירים מקרב הארגון: משה סלומון, עמליה סנדר ויהודה כהן. מאוחר יותר זכו לסיקור בולט גם הצהרותיהם של עולי הגרדום.

⁵⁹ שמואל תמיר, בן הארץ הזאת, תל-אביב תשס"ב, עמ' 101.

⁶⁰ ראו עוד: שמעון ארוז בלום, עריכת-דין למען מטרה לאומית בימי המרד: השתלבותם של מקס זליגמן ומקס קריצמן במאבק האצ"ל בבריטים בשנים 1945-1947 בא"י המנדטורית, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב 2005, עמ' 75-77; ניות, האצ"ל בחזית המשפטית, עמ' 184-185.

⁶¹ יהושפט הרכבי, מלחמה ואסטרטגיה, תל-אביב 1990, עמ' 192.

⁶² מנחם בגין, המרד: זכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 68-69.

⁶³ יעקב מרקוביץקי, המפקד: מנחם בגין כמנהיג של ארגון גרילה עירונית, ירושלים תשע"ב, עמ' 121-123.

חן-ציון ניות

כפי שהעיד שמואל תמיר, ההצהרות נכתבו במשלב לשוני גבוה ובסגנון שיכבד את המעמד, ואף נכללו בהן מובאות ממקורות תנ"כיים, משפטיים, וכן מדבריהם של פוליטיקאים, אנשי רוח ואנשי צבא. המובאות נועדו לחזק את הטענות שעלו בהצהרות ולהעשיר אותן, אך מעבר לכך נודעה להן חשיבות בציור דמותה של המחתרת. כמו שביקשו חברי הארגון לבטא באמצעות הלבוש והטקסיות את שיוכם המחתרתי ואת מעמדם כחברי ארגון לשחרור לאומי, כך ביקשה מפקדת הארגון להביע את הרקע האינטלקטואלי של המאבק הלאומי באמצעות מובאות רבות של אנשי רוח. המאבק בבית המשפט היה גם מאבק על דמותו של הארגון – לא חבורת פושעים פליליים, אלא תנועת חופש מחתרתית לגיטימית ששורשיה יונקים מהתרבות הכללית ומשאיפת החירות הלאומיות והאנושיות שקיבלו גיבוי אף בקרב מנהיגים בריטים.

פנייה אל בית המשפט

בחינת פתיחתן של ההצהרות – הדרך שבה פנו הנאשמים אל השופטים – מאפשרת ליצור קו רציף אשר מתקדם עם השינויים ביחסו של הארגון לזירה המשפטית. בחינה זו עשויה להעיד על הריכוזיות והמגמה המכוונת של מפקדת הארגון אשר ראתה בהצהרות חשיבות עד ירידה לפרטיהן.

ראשוני המצהירים: סלומון, סנדר וכהן פתחו את דבריהם בפנייה מכובדת אל השופטים: 'כבוד השופטים', ובדרך דומה נהגו גם נאשמי שוני. חלקם השתמשו בביטוי זה, ואחרים בביטויים: 'רבותי השופטים' ו'שופטים נכבדים'. נאשמים אלה נשאו הצהרות במסגרת משפטיים שבהם היו ההצהרות תוספת לקו הגנה משפטי רגיל, והפתיחה המכבדת השתלבה במגמה זו. ההצהרה עדיין לא עמדה בסתירה להכרה בסמכות בית המשפט, אלא הייתה ניצול במה לצורכי תעמולה.

החל ממשפטם של טרזי ובוגזובסקי, כשהמצהירים סירבו להכיר בסמכות בית המשפט ולא קיבלו סיוע משפטי, החלה להשתנות המגמה בתהליך מדורג. השניים פנו אל השופטים בתואר 'רבותיי', ללא שימוש במילה שופטים, וכך נהגו גם אשבל ושמחון והשלושים ואחד, פרט למנחם בינדר שפתח בתואר: 'רבותיי הקצינים'. שינוי זה מבטא את שינוי המגמה, הנאשמים מסרבים להכיר בסמכותו של בית המשפט ולכן השופטים אינם ראויים לתואר שופטים. עם זאת, עדיין נותר יחס סמלי של כבוד.

שינוי נוסף ניכר בפתיחת הצהרתם של עמרם דרעי ומשה מזרחי, וכן בהצהרת דב גרונר. בשני המשפטים נעשה שימוש בביטוי: 'קציני הצבא הבריטי'. לאחר שבשלב השני השמיטו המצהירים את התואר 'שופטים', בשלב זה הושמטה גם הפנייה המכבדת 'רבותיי'.

החל מהצהרתו של יחיאל דרזנר במשפט 'ליל ההלקאות' ועד הצהרתו של גרשון וטנמכר, למצט הצהרותיהם של חיים גולובסקי ומאיר נקר, חברי האצ"ל פתחו את הצהרתם בפנייה: 'קציני צבא הכיבוש'. באמירה זו יש כבר התרסה נגד בית המשפט וביטוי לחוסר הלגיטימיות שלו בעיני לוחמי הארגון.

זיהוי מחתרת

מראשית ימי ההצהרות של חברי האצ"ל, הם נמנעו באופן כמעט מוחלט מלזהות את עצמם במפורש כחברי הארגון, וזאת שלא כדרכם של חברי הלח"י, אשר הציגו את זהותם המחתרתית כבר בהצהרתו של תבורי (ראשון המצהירים) במאי 1944. חברי האצ"ל הציגו עצמם בדרכים שונות כ'עבריים', כ'חיילים עבריים', כ'שבויי מלחמה' ועוד.

בארבעה מקרים בלבד זיהו עצמם חברי הארגון בבתי המשפט הצבאיים כחברי האצ"ל. במשפט השלושים ואחד הופיעו, כאמור, הנאשמים עם סרטים לזרועותיהם ועליהם סמל האצ"ל. אך בהצהרותיהם נהגו כמקובל במשפטים אחרים והציגו עצמם כ'חיילים עבריים', פרט להצהרתו של אברהם גולדברג שבה היה זיהוי מחתרת. במשפט 'ליל ההלקאות' הודיע יחיאל דרזנר שהם יצאו בשליחות האצ"ל 'בכדי להגן על כבוד חברנו שחולל בידי שליטיכם'. המקרה השלישי הוא הצהרתו של גד סולמי, שלא זיהה את עצמו באופן חד משמעי כחבר הארגון, אך התייחס בדבריו לחברי האצ"ל כחבריו. המקרה הרביעי הוא משפטם של יצחק אזולאי וחנוכה ליפשיץ שהתקיים ב-8 במרס 1948, ערב יציאת הבריטים מהארץ. במשפט נשאו השניים הצהרה מאולתרת שבה טענו שהם חברי האצ"ל ואין סמכות לבית המשפט לשפוט אותם.⁶⁴

ניתן לשער שההימנעות מזיהויים כחברי האצ"ל נבעה משתי סיבות מרכזיות: החשש שזיהוי הנאשמים כחברי אצ"ל יביא עליהם גזר דין חמור ואולי אף גזר דין מוות, ומכך הארגון ביקש להימנע למרות ההצהרות. נוסף על זה, היה גם עניין עקרוני – רצון להצטייר בבית המשפט ובציבור הרחב כבעלי זהות חיובית, כבעלי מעמד, כנציגי העם – 'חיילים בצבא העברי'. זאת לעומת ניסיון היישוב להציגם כ'פורשים' כדי לבטא את חוסר הלגיטימיות שלהם.

מאפיינים דתיים

האצ"ל, כמו תנועות ציוניות רבות, אימץ מאפיינים דתיים שונים כבר בשלבים מוקדמים לקיומו, וזאת, לא ממניעים דתיים אלא מתוך תפיסה לאומית. 'עבור האצ"ל לא היו המסורת וההיסטוריה בעלי סמכות עצמית, אלא מקור שהפנייה אליו מטרתה אישור השקפות שכבר גובשו... המגמה היתה ליצור צידוק ולגיטימציה לדרכו של האצ"ל...'⁶⁵ גם בבתי המשפט ניכרו המאפיינים הדתיים הן בהתנהלותם של חברי הארגון הן בהצהרותיהם. חברי הארגון הגיעו לבית המשפט פעמים רבות עם כיפות לראשם, וחלקם קראו מזמורים או פסוקים כתחליף להצהרה פוליטית. בהצהרות פוליטיות רבות שולבו פסוקים שונים כהשלמה וכמקור לטענות הפוליטיות שבהצהרה. כך לדוגמא, סיים אליהו טמלר את הצהרתו בפסוק: 'ויצו כל פועלי אוון להשמדם עדי עד' (תהילים צב, ז-ח), כמקור המשלים את הטענה שאין לבריטים לסמוך על כוחם הפיזי וסופם כישלון. גם חברו לספסל הנאשמים, מנחם מלצקי, ציטט את הפסוק: 'כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים' (ישעיה ב, ג) כביטוי לחזון של מדינה עצמאית הנושאת את דגל הצדק.

⁶⁴ נדבה, ספר עולי הגרדום, עמ' 220-221. אלפסי, אוסף מקורות, ו, עמ' 326-327. 2' אנשי אצ"ל ממגיני העיר העתיקה לחודשיים מאסר על נשיאת רימון, המשקיף, 9.3.1948, עמ' 4.

⁶⁵ נסימי, 'מסורת יהודית ומרד האצ"ל' – עזר כנגדו?, קתדרה, 121 (תשרי תשס"ז), עמ' 140.

יהודה למברגר, מנאשמי שוני, הזכיר את קריאת 'שמע ישראל' שעלתה מפיהם של היהודים שנרצחו בשואה. איתן לבני, בהתייחסו לכמיהת היהודים לחזור לארץ, ציטט את הפסוק: 'בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים' (תהילים קכו, א).⁶⁶

לא רק ציטוטים הציגו חברי הארגון בהצהרותיהם אלא גם ביטויים שונים של הכרה בהשגחה אלוקית בקשר למאבק בממשלת המנדט, כפי שעולה מהצהרתו של מיכאל אשבל.⁶⁷ פיינשטיין, וייס וחביב הזכירו את העיוורון הבריטי מהלקח ההיסטורי המתבקש למי שפוגע ביהודים, והסבירו זאת בכך שה' היכה אותם בסנוורים. משה צירין הביע אמונה שיד ה' תשיג את הבריטים בצטטו שני פסוקים ואף הזכיר את דבריו של בנג'מין ד'זוראלי ראש ממשלת בריטניה, שאלוקים שופט את העמים לפי יחסם אל היהודים.⁶⁸

יוסף שמחון טען בהצהרתו שהבריטים בחרו לתפוס את מקומם של צוררי ישראל לאורך ההיסטוריה, וקרא להם 'שימו לב לכתב על הקיר המופיע באותיות אש שאין למחקן, ורמז לסיפור משתה בלשאצר, שאליו רמז מאוחר יותר גם וייס בהצהרתו. בזמן המשתה ראה בלשאצר כתובת על הקיר שכל חכמיו לא הצליחו לפענח אותה. דניאל, שהובא למשתה, פירש את הכתובת 'מנא מנא תקל ופרסיך' (דניאל ה, כה) כאות אלוקי לכך שימיה של ממלכת בבל ספורים, ואלוקים עתיד להפילה. שמחון סיים את דבריו באזהרה לבריטים 'גורו לכם מפני משפט הא-לוהים'.⁶⁹

מובאות מדברי מדינאים, אנשי צבא ואנשי רוח

ניתן להבחין בהבדלים בולטים בין ההצהרות ולחלקן לשלוש קבוצות. הצהרותיהם של נאשמי שוני, שהיו ארוכות ומוכנות, היו גם העשירות ביותר במובאות. על קבוצה זו ניתן לומר שכאורכה של ההצהרה, כך עושרה במובאות. הקבוצה השנייה היא הצהרותיהם של השלושים ואחד שהיו קצרות יותר מאלו של נאשמי שוני ואף נמצאו בהן פחות מובאות. הקבוצה השלישית היא שאר ההצהרות, שבהן ניתן למצוא מעט מובאות, ומרבית מהן נעדרות המובאות לחלוטין. בהצהרות צוטטו מובאות רבות של מדינאים בריטים אשר היו קשורות להצהרת בלפור, לכיבוש ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה ולמנדט שניתן לבריטים בארץ.⁷⁰ צ'רצ'יל היה ללא ספק המדינאי המצוטט ביותר בהצהרותיהם של חברי הארגון, ודבריו הובאו בהקשרים שונים.⁷¹ כמו כן צוטטו קציני צבא בריטיים בקשר לכיבוש הארץ ולמערכת היחסים עם היהודים במלחמת העולם הראשונה.⁷² בהצהרות הובאו אף דברי מדינאים שאינם בריטים בקשר למחויבות

66 אלפסי, אוסף מקורות, ו, עמ' 242-254, 322-325. 'הצהרת החייל חיים לוסטר', מזב"י, כ 4 11/22.

67 אלפסי, שם, עמ' 317-318.

68 אלפסי, אוסף מקורות, ו, עמ' 227-236. נדבה, ספר עולי הגרדום, עמ' 256, 284-289.

69 אלפסי, שם, עמ' 318-321; נדבה, שם, עמ' 287-289.

70 אלפסי, אוסף מקורות, ו, עמ' 220-221, 227-236, 239-241, 263-273.

71 אלפסי, שם, עמ' 207, 216, 249, 287, 325; נדבה, ספר עולי הגרדום, עמ' 288.

72 אלפסי, שם, עמ' 237-240, 244-245.

הבריטית, לכתב המנדט ולהתנהלותה מול היהודים.⁷³ בין אנשי הרוח שהזכירו חברי האצ"ל בהצהרותיהם היו סוקרטס, גלילאו גליליי ואוסקר ויילד. אלו הובאו לרוב על מנת לבטא את זכות האדם לחירות, לעצמאות ולצדק.⁷⁴

יחסם של הבריטים

כאמור, משפטיהם של חברי המחותרות בבתי המשפט הצבאיים עוררו עניין בתקשורת, ופעמים רבות אף הגיעו לפתחם של משפטנים ומדינאים בריטים. עיון בתכתובות של ממשלת המנדט עם משרד המושבות, משרד החוץ, משפטנים וגורמים נוספים מלמד כי העיסוק הבריטי במשפטיהם של חברי האצ"ל הוא על פי רוב תולדה של פעילות מדינית ומשפטית מחוץ לכותלי בית המשפט. משפטי שוני,⁷⁵ ליל ההלקאות,⁷⁶ פורצי כלא עכו⁷⁷ ואחרים משכו את תשומת ליבם של העיתונות, אישי ציבור, משפטנים ומדינאים בבריטניה ומחוצה לה, ומשום כך חייבו את תגובת ממשלת המנדט. משפטו של דב גרונר עלה על כולם, הצית אש בכמה הזיתות ואילץ את ממשלת המנדט לנקוט מספר פעולות.⁷⁸

לצד זאת, המוקד במאמר זה הוא ההתנהלות והנראות של חברי האצ"ל במהלך הדיון המשפטי, ולכן נייחד את דברינו רק ליחס הבריטי להתנהלות זו, אשר נעה בין שני קטבים: אכזבה וכעס מדרכם של הנאשמים מחד גיסא, וחוסר נוחות מן הדרך שבה התנהלו ההליכים המשפטיים מאידך גיסא.

בתגובה לשאלות שונות שהופנו אליו ממשרד המושבות בדבר משפט שוני, הביע הנציב העליון כעס ואכזבה מהתנהלותם של הנערים במהלך המשפט. לדבריו, הנערים בחרו להתריס נגד בית המשפט כדי להצדיק את מעשיהם במקום לדאוג להגנה משפטית.⁷⁹ כמותו, שופטים

73 נדבה, ספר עולי הגרדום, עמ' 136–137, 286; אלפסי, אוסף מקורות, ו, עמ' 255, 259–260.

74 אלפסי, שם, עמ' 210, 225, 242, 320; נדבה, ספר עולי הגרדום, עמ' 284–285.

75 קטעי עיתונות ותכתובות, NA, 733/466/9.co.

76 לדוגמא, חוות דעת משפטית בדבר עתירות למועצת המלך, 28 במרץ 1947, NA, 537/2413.co.

77 רצף מכתבים החל מה-25 ביוני ועד ה-9 ביולי בין ממשלת המנדט, ממשלת בריטניה וועדת האר"ם, NA, 537/2292.co.

78 מבחינה ביטחונית, חטיפותיהם של מייג'ור קולינס והשופט ווינדהאם בידי האצ"ל כערוכה לחייו של גרונר, חייבו את ממשלת המנדט לדחות את ההוצאה להורג; הנציב העליון אל משרד המושבות, NA, 537/2292.co, מס' 184. כמו כן, החלו דיונים בדבר פינוי האזרחים הבריטים למצרים מחשש לשלוםם; NA, 537/2418.co. מבחינה מדינית, שאלות ובקשות שונות הופנו לממשלת המנדט בעקבות פניות ולחצים של ארגונים ופוליטיקאים, בעיקר מארצות הברית; לדוגמא, לורד אינוורצ'אפל לירושלים, 27 בינואר 1947; 29 בינואר 1947, NA, 537/2292.co. מבחינה משפטית, עורכי הדין זליגמן וקריצמן הגישו עתירות וערעורים, עד שממשלת המנדט עצרה את הדחיות החוזרות ונשנות באמצעות תקנה המונעת הגשת ערעורים על פסק דין של בית משפט צבאי; תכתובת בין משרד התובע הכללי, הנציב העליון, המזכיר הראשי ומשרד המושבות, NA, 537/2413.co.

79 לורד גורט אל משרד המושבות, 29 באוקטובר 1945, NA, 733/466/9.co.

רבים איבדו את סבלנותם בזמן קריאת ההצהרות שנשאו אופי פוליטי ואפולוגטי, וביקשו מהנאשמים להתמקד רק בכתב האישום. כך, למשל, היה במשפטיהם של טרזי ובוגזובסקי,⁸⁰ זמלר,⁸¹ מדר ומסווארי.⁸² אך הדבר בלט בייחוד במשפטים רבי נאשמים מפני שההליכים המשפטיים התארכו בכמה ימי דיונים שסבבו סביב קריאת ההצהרות. השופטים העירו לנאשמים שההצהרות אינן קשורות להליך המשפטי וניסו לשכנעם להגיב לכתב האישום ולראיות, אך נענו בסירוב. במשפט שוני קטעו השופטים חלק מההצהרות בטענה שאינן משפטיות אלא פוליטיות לאחר כמה ימי דיונים שכללו קריאת הצהרות בלבד, שהארוכה שבהן נמשכה כשש שעות על פני שני ימי דיונים. לכל נאשם במשפט זה ניתנה אפשרות לשאת את דבריו, אך משהוחלט שהצהרתו פוליטית נפסקה כתיבתה בפרוטוקול המשפט, ולכן בפרוטוקול נמצאות כמה הצהרות קטועות.⁸³

במשפט השלושים ואחד הארגון כבר נערך לכך שבית המשפט לא יאפשר לו להפוך את המשפט לבמה פוליטית, לכן צומצמו ההצהרות שנשלחו לנאשמים לשתים עשרה בלבד, והן אף היו קצרות יותר מאלו שבמשפט שוני. עם זאת, בית המשפט לא התרצה וגם במשפט זה התפתח עימות בין השופטים לנאשמים בנוגע לקריאת ההצהרות. חלק מההצהרות הופסקו וכמעט התפתח אירוע אלים סביב הצהרתו של לבני.⁸⁴

מנגד, התעוררה ביקורת במשרד המושבות הבריטי על כך שממשלת המנדט לא מינתה עורכי דין שייצגו נאשמים שנמנעו מלקבל ייצוג משפטי, כפי שמקובל במדינות אירופיות אחרות, ולא נזוהרה מפרסום ותדמית שליליים.⁸⁵ גם בין כותלי בית המשפט ניתן למצוא הד לביקורת זו. במספר מקרים השופטים ואף התובעים חרגו מן המקובל וסייעו להגנת הנאשם, ככל הנראה מתוך רצון לנהל הליך משפטי הוגן, לכל הפחות למראית עין.

בכמה מקרים התיר בית המשפט להעלות טיעונים משפטיים ועדי אופי לטובת הנאשמים אף על פי שהם סירבו להשתתף בהליך המשפטי. במשפטם של טרזי ובוגזובסקי התיר בית המשפט לאביו של בוגזובסקי ולגיסו של טרזי להעיד על שגרת חייהם ועל אופיים הטוב.⁸⁶ במשפטו של אליעזר זמלר, לפני שנגזר דינו, היה זה דווקא התובע שהעלה את מפקדו של זמלר למסירת עדות אופי. מפקדו העיד כי במהלך שירותו הצבאי אופיו והתנהגותו היו טובים, וכן תיאר את גבורתו במלחמת העולם השנייה, את ישיבתו בשבי, את בריחתו (פעמיים) ואת הציון לשבח שקיבל על שירותו.⁸⁷ במשפט ליל ההלקאות העלה התובע את אביו של חיים גולובסקי

⁸⁰ 7' שנות מאסר ויחס מיוחד לטרזי ובוגזובסקי, המשקיף, 16 ביולי 1947, עמ' 1.

⁸¹ 'קורפורל זמלר נידון ל-12 שנות מאסר ללא יחס מיוחד', המשקיף, 24 באפריל 1946, עמ' 4.

⁸² 'אברהם מדאר ושלוש מסורתי נידונו למאסר עד שהנציב יצווה לשחררם', הבקר, 5 ביוני 1947, עמ' 4.

⁸³ פרוטוקול משפט שוני, מזב"י, כ 4 - 22 / 3 / 1.

⁸⁴ לבני, המעמד, עמ' 210-213.

⁸⁵ סיכום שיחה שנשלח אל מתי'סון, 10 בספטמבר 1946, NA, 537/1714.co.

⁸⁶ 'בוגזובסקי וטרזי נידונו ל-7 שנות מאסר', הבקר, 5 באפריל 1946, עמ' 8.

⁸⁷ 'קורפורל זמלר נידון ל-12 שנות מאסר בלי יחס מיוחד', המשקיף, 24 באפריל 1946, עמ' 4.

כעד לאופיו הטוב של בנו, אף על פי שארבעת הנאשמים, ובתוכם בנו, סירבו להכיר בסמכות בית המשפט.⁸⁸ במשפטו של יצחק בוזגלו מפקד החת"ם (חיל תעמולה) בחיפה, אשר פצצת כרוזים התפוצצה בידי וגרמה לקטיעת ארבע מאצבעותיו, נתן בית המשפט לעורך דין רוטברג, בא כוחה של האם, להעלות את טענותיו, לאחר שהוא הודיע כבר בתחילת המשפט על התפטרותו בשל סירובו של הבן לקבל ייצוג משפטי.⁸⁹

סיכום

לאורך שנות קיומו התמודד האצ"ל עם ביקורת קשה מבית ומחוץ. ביישוב היהודי כונה הארגון 'הפורשים' כביטוי לחוסר הלגיטימיות שלו בשל סירובו לקבל את מרות הנהגת היישוב, ופעולותיו הוגדרו כפעולות טרור על ידי הבריטים, ראשי היישוב ורוב העיתונות העברית והזרה. הארגון הכיר בערכה ובחשיבותה של התקשורת וגייס אמצעים שונים – עיתונות מחתרתית, כרוזים ושידורי רדיו כדי להתמודד עם הביקורת כלפיו. תעמולתו התמקדה ברובה בהסברת דרכו ויעדיו של הארגון, בהגדרתו כארגון שחרור לגיטימי ובהבחנה בין פעולותיו לטרור, ואף כשתיאר את מבצעיו, הדגש ניתן לבחירת היעדים ולשאלת מוסר הלחימה, ופחות לתיאור הירואי של הישגיו.⁹⁰

מעמדו של האצ"ל עמד במוקד החזית המשפטית. מגבלת כוחו והשפעתו לא אפשרו לו להוביל התנגדות עממית רחבה נגד מערכת המשפט הבריטית, כפי שקרה במרד באירלנד, והוא נאלץ להסתפק בחזית מצומצמת. הוא אימץ את הקו שהתווה הלח"י במאי-יוני 1944, אך הוא שכלל אותו לכדי הבניית מעמדו ושמר על עקביות בדרכו זו.

המידור שגזר על עצמו הארגון ודרישות הקונספירציה המוקפדת, הפכו אותו לחסר פנים. חברי האצ"ל שהובאו לבית המשפט היו הפנים הראשונות של הארגון שיצאו אל האור. החל מן הרגע שבו בחר הארגון שחבריו הנאשמים ינקטו בקו הגנה פוליטי, הוא יכול היה לתת לפנים אלו עומק ומהות, להיעזר בהם לצרכי ההסברה של הארגון, ואף יותר מכך, לתת לארגון קול, מראה ומשמעות.

ההצהרות הפוליטיות שנשאו חברי האצ"ל בבתי המשפט הצבאיים החל מיולי 1945, שימשו את הארגון לפרסום עמדותיו וכאמצעי להבניה מתקנת של תודעתו הציבורית, ומשום כך הייתה המפקדה מעורבת בכתיבת ההצהרות. הצהרות אלה עסקו בהיבטים לאומיים, אוניברסליים, משפטיים ואישיים, וחזרו על עצמם לצד גיוון הטענות והמקורות, והתאמתם למצב המשפטי והתפתחות המאבק.

⁸⁸ פרוטוקול המשפט, מזב"י, ח 13 44/3.

⁸⁹ 'דין צעיר שהחזיק פצצת כרוזים', המשקיף, 16 ביולי 1947, עמ' 4.

⁹⁰ ראו עוד: אריה נאור, 'המרד: לגיטימציה ואתיקה של מלחמת שחרור לפי מנחם בגין', בתוך: יעקב מרקוביץקי (עורך), המורדים: מאבק האצ"ל בבריטים, ירושלים תשס"ח, עמ' 95-126; חן-ציון ניות, מבצעי האצ"ל בראי תעמולת הארגון בתקופת 'המרד', קשר, 50 (סתיו 2017), עמ' 48-50.

חן-ציון ניות

מתוך הכרה שהמראה החיצוני הוא אמצעי ביטוי חזותי לתוכן ולמהות ושבאמצעותו ניתן יהיה לבנות זהות חיובית ומעמד גבוה ומכובד לארגון, ביקשו הנאשמים לשאת את דבר הארגון בהקפדה על לבוש מכובד ואחיד ובהתנהלות טקסית בעלת מאפיינים לאומיים. הרצון לשוות לארגון מעמד של ארגון שחרור לגיטימי ואת חברי הארגון כחיילים עבריים המייצגים את היישוב היהודי כולו, השליך על התנהלותם והצהרותיהם בבית המשפט. חברי האצ"ל נמנעו ברוב המקרים מלזהות את עצמם כחברי הארגון, ובהצהרותיהם נערכה השוואה למאבקי שחרור שונים ברחבי העולם. ההצהרות אף כללו מובאות רבות מתחומי הדת, המשפט, הפוליטיקה והרוח, וניתנה תשומת לב לסדר ומבנה מתוך הנחה שההצהרה משקפת את פניו של הארגון, ואם היא מבטאת סדר, היגיון ואינטלקט, כך יראו גם פניו של הארגון ופניו של המאבק כולו.